

IFAU – INSTITUTET FÖR
ARBETSMARKNADSPOLITISK
UTVÄRDERING

Hemmens modernisering och svenska hushålls tidsanvändning 1920–90

Lars Svensson

RAPPORT 2008:19

Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering (IFAU) är ett forskningsinstitut under Arbetsmarknadsdepartementet med säte i Uppsala. IFAU ska främja, stödja och genomföra vetenskapliga utvärderingar. Uppdraget omfattar: effekter av arbetsmarknadspolitik, arbetsmarknadens funktionssätt, arbetsmarknadseffekter av åtgärder inom utbildningsväsendet och arbetsmarknadseffekter av socialförsäkringen. IFAU ska även sprida sina resultat så att de blir tillgängliga för olika intressenter i Sverige och utomlands.

IFAU delar även ut forskningsbidrag till projekt som rör forskning inom dess verksamhetsområden. Forskningsbidragen delas ut en gång per år och sista dag för ansökan är den 1 oktober. Eftersom forskarna vid IFAU till övervägande del är nationalekonomer, ser vi gärna att forskare från andra discipliner ansöker om forskningsbidrag.

IFAU leds av en generaldirektör. Vid institutet finns ett vetenskapligt råd bestående av en ordförande, institutets chef och fem andra ledamöter. Det vetenskapliga rådet har bl.a. som uppgift att lämna förslag till beslut vid beviljandet av forskningsbidrag. Till institutet är även en referensgrupp knuten där arbetsgivar- och arbetstagersidan samt berörda departement och myndigheter finns representerade.

Postadress: Box 513, 751 20 Uppsala
Besöksadress: Kyrkogårdsgatan 6, Uppsala
Telefon: 018-471 70 70
Fax: 018-471 70 71
ifau@ifau.uu.se
www.ifau.se

IFAU har som policy att en uppsats, innan den publiceras i rapportserien, ska seminariebehandlas vid IFAU och minst ett annat akademiskt forum samt granskas av en extern och en intern disputerad forskare. Uppsatsen behöver dock inte ha genomgått sedvanlig granskning inför publicering i vetenskaplig tidskrift. Syftet med rapportserien är att ge den ekonomiska politiken och den ekonomisk-politiska diskussionen ett kunskapsunderlag.

Hemmens modernisering och svenska hushålls tidsanvändning 1920–90*

av

Lars Svensson[§]

2008-08-29

Sammanfattning

Moderniseringen av svenska hem under 1900-talet medförde en avsevärd produktivitetstillväxt i hushållsarbetet. Tid frigjordes från hushållsarbetet och fördes så småningom ut på arbetsmarknaden. Däremot tycks inte produktivitetstillväxten generellt ha växlats in i ökad fritid. Tidsanvändningsdata avslöjar i stället en svensk variant av vad som kallas Cowanparadoxen: tiden för hushållsarbete minskade inte. I stället ökade produktionsvolymen av hushållstjänster påtagligt när hemmen moderniserades. Detta var emellertid fallet endast i hushåll där förekomsten av små barn utgjorde ett hinder för att omfördela tid mellan hushåll och arbetsmarknad och bara under en begränsad period. En uppsättning nya formella och informella institutioner skulle så småningom avlägsna detta hinder genom att omdefiniera begreppet små barn och bana väg för tvåförsörjarfamiljens genombrott på bred front. Cowanparadoxen löstes upp genom att ”hemmafrun” ersattes av tillfälligt föräldralediga hemarbetande.

* Denna rapport är en sammanfattning av Svensson (2008). Den är en produkt av projektet ”Hushållens modernisering, institutionell och allokering av tid till hushåll och marknad i Sverige under 1900-talet” som bedrivits med stöd från IFAU (anslag Dnr 96/09). Författaren tackar Malin Junestav, Eva Mörk, Maria Stanfors och Eskil Wadensjö för konstruktiva kommentarer.

[§] Ekonomisk-historiska institutionen, Lunds universitet, Box 7083, SE-222007 Lund. E-post: lars.svensson@ekh.lu.se

Innehållsförteckning

1	Inledning.....	3
2	Produktivitetstillväxt och potentiell tidsbesparing	4
3	Gifta kvinnors och mödrars arbetsmarknadsanknytning	7
3.1	Kvinnor i hushållet och på arbetsmarknaden 1945–65.....	8
3.2	Kvinnor i hushållet och på arbetsmarknaden 1965–90.....	10
4	Tidsallokeringsbeslut.....	12
4.1	Cowanparadoxens upplösning.....	14
5	Avslutning	16
	Referenser	18

1 Inledning

Vid början av det tjugoförsta seklet räknas mer än 85 procent av svenska kvinnor med barn i förskoleåldern till arbetskraften. Detta är resultatet av en av nittonhundratalets mest genomgripande samhällsförändringar. En rad institutionella reformer, som ofta genomförts med den uttalade avsikten att stimulera kvinnors förvärvsarbete, har bidragit till utvecklingen. Parallellt med förändringen av skattessystem och institutioner på social- och familjepolitikens område har den teknologiska utvecklingen medfört en modernisering av bostäder och hushållsutrustning, som avsevärt ökat effektiviteten i hushållsarbetet. Vid nittonhundratalets början var sysslor som tvätt, matlagning och städning tunga och tidsödande heltidssysslor för de flesta gifta kvinnor. En höjning av produktiviteten i detta arbete var en förutsättning för de förändringar i hushållens tidsanvändning som resulterade i tvåförsörjarfamiljens genombrott.

Intuitivt kan man uppfatta moderniseringen av hushållsarbetet som en direkt bestämningsfaktor för ökningen av gifta kvinnors och mödrars förvärvsarbete. Den ökade effektiviteten frigör tid som kan föras över från hushåll till arbetsmarknad. Internationell forskning på området liksom resultaten från den här studien visar emellertid att sambandet mellan modernisering av hushållen och ökning av kvinnors förvärvsarbete varken är entydig eller oförmedlad. En omfattande komparativ studie (Robinson et al. 1972) fann endast små variationer i den tid som anslogs till hushållsarbete mellan hushåll med olika grad av modernisering. Vanek (1974) liksom Cowan-Schwartz (1983) fann att amerikanska husmödrar snarare ökade än minskade tiden för hushållsarbete, när nya och mer effektiva hjälpmedel anskaffades. Detta fenomen har benämnts Cowanparadoxen (Mokyr, 2000). Senare forskning har dock ifrågasatt de starka slutsatser som tillskrivits framför allt Vanek och Cowan (Gershuny 2004).

Syftet med den här studien är att undersöka sambanden mellan modernisering och tidsallokering i svenska hushåll (jordbrukshushåll undantagna) mellan 1920 och 1990. I ett första steg görs en skattning av de tidsvinster som moderniseringen av svenska hushåll medförde under perioden 1920–90. I ett andra steg studeras utvecklingen av gifta kvinnors och mödrars anknytning till arbetsmarknaden. En signifikant skillnad i förvärvsintensitet kan hänföras till hushållets sammansättning. Förekomsten av små barn utgjorde ett hinder, som begränsade integrationen mellan hushåll och arbetsmarknad.

Resultaten från de båda första stegen diskuteras med hjälp av en enkel modell för hushålls tidsallokering, där den tid som hushållet förfogar över fördelas mellan olika aktiviteter så att gränsnyttorna är lika i jämvikt. I det fall hushåll och arbetsmarknad är integrerade sammanfaller den observerade utvecklingen med modellens prediktion. Hushåll som var begränsat integrerade med arbetsmarknaden la däremot mer tid till hushållsarbete och mindre till fritid än förväntat. I uppsatsens avslutande del diskuteras möjliga förklaringar till denna svenska variant av Cowanparadoxen.

2 Produktivitetstillväxt och potentiell tidsbesparing

Den potentiella tidsvinsten av hushållens modernisering skattas utifrån två slag av data: information om de olika hushållsteknologiernas spridning och uppgifter om deras tidsbesparingspotential. Information om andelen hushåll som vid en given tidpunkt hade tillgång till en viss typ av teknologi finns tillgänglig i en rad undersökningar och rapporter om levnadsförhållanden, den tidigaste från 1923. Skattningen baseras på uppgifter om åtta olika teknologier. *Tabell 1* redovisar dessa åtta teknologier och deras utbredning i Sverige.¹

¹ En utförlig redovisning av de källor som använts finns i Svensson (2008).

Tabell 1 Utbredning av moderniteter bland urbana hushåll 1923–90. Procent

	Vatten o. avlopp	Spis (el el. gas)	Central- värme	Damm- sugare	Tvätt- maskin	Disk- maskin	Kyl	Frys
1923	71	40	3	(5)	-	-	-	-
1933	79	49	36	15	-	-	-	-
1941	-	-	50	34	-	-	(3)	-
1945	84	55	59	-	-	-	-	-
1948	88	60	67	55	1	-	19	-
1952	99	79	70	61	8	-	27	-
1958	100	83	75	74	13	-	53	5
1971	100	92	78	89	38	5	92	45
1975	100	100	87	100	65	18	100	77
1980	100	100	100	100	69	30	100	86
1985	100	100	100	100	73	37	100	91
1990	100	100	100	100	75	44	100	96

Källa: Levnadskostnadsundersökningar (Socialstyrelsen 1929, 1938, 1943, 1953, 1956 och 1961), Levnadsnivåundersökningar (SCB 1975, 1980, 1985 och 1993)

Tabell 1 visar på en kontinuerlig utbredning av nya hushållsteknologier under hela den studerade perioden. Effekten i form av tidsbesparing av denna process bestäms av de specifika egenskaperna hos var och en av dessa teknologier. Sådan information finns sällan direkt tillgänglig utan måste beräknas genom att spridda uppgifter från rapporter och utredningar av olika slag kombineras med rimliga antaganden. Underlag för en sådan beräkning redovisas i Svensson (2008) och resultatet i *Tabell 2*.

Tabell 2 Potentiell tidsbesparing vid introduktion av moderniteter

	Minuter per vecka
Vatten och avlopp	175
Spis (el eller gas)	150
Centralvärme	200
Dammsugare	180
Tvättmaskin	140 (210)*
Diskmaskin	180 (240)*
Kylskåp	90
Frys	15

* Siffrorna inom parentes avser automatiska tvätt- respektive diskmaskiner.

Källor: Se Svensson (2008, s. 8-10)

Den genomsnittliga förändringen i potentiell tidsbesparing har erhållits genom att differenserna i *Tabell 1* multiplicerats in i *Tabell 2*. Resultaten² redovisas i *Tabell 3*.

Tabell 3 Genomsnittlig förändring i potentiell tidsbesparing vid introduktion av moderniteter

	Årlig förändring (min. per vecka)	Ackumulerad förändring vid slutet av perioden (timmar per vecka)
1920–30	9,6	1,6
1930–40	12,0	3,6
1940–50	15,0	6,1
1950–60	12,6	8,2
1960–70	12,0	10,1
1970–80	17,4	15,1
1980–90	7,2	16,2

Anm.: Den automatiska tvättmaskinen antas ha ersatt den mekaniska i en linjär process 1960-1975. Värdet för automatiska diskmaskiner har använts från 1980.

Utöver de effekter som redovisas i *Tabell 3* inträffade en rad förändringar i tekniska, ekonomiska och sociala förhållanden, vilka kan antas ha influerat tidsanvändningen. Den tid som krävs för en given standard på städningen är beroende av bostädernas storlek och kvalitet. Dessa båda faktorer verkade dock i olika riktningar, och en rimlig gissning är att effekterna i stort sett tog ut varandra under perioden.

En överföring av viss varuproduktion från hushållen till marknaden förekom under perioden. Konsumtionen av mer förädlade matvaror ökade liksom antalet måltider som intogs utanför hemmet. En genomgång i Svensson (2008) utmynnar i slutsatsen att vinsterna i form av tidsbesparing för hushållsarbetet inträdde först från slutet av 1960-talet. Slutsatsen är densamma beträffande effekterna av nya och mer lättskötta textila material.

Förändringar i detaljhandelns organisation var en del av efterkrigstidens modernisering. De så kallade snabbköpen hade en stark tidsbesparingspotential genom att samla olika varor på samma ställe. För att realisera denna krävdes emellertid att transport- och lagringskapaciteten ökade. Detta skedde först fram på 1970-talet, men då bör å andra sidan komplementariteterna mellan stormarknader, privatbilism samt kylskåp och frysar ha skapat starka tidsbesparande effekter (SOU 1975:69, s.139–149).

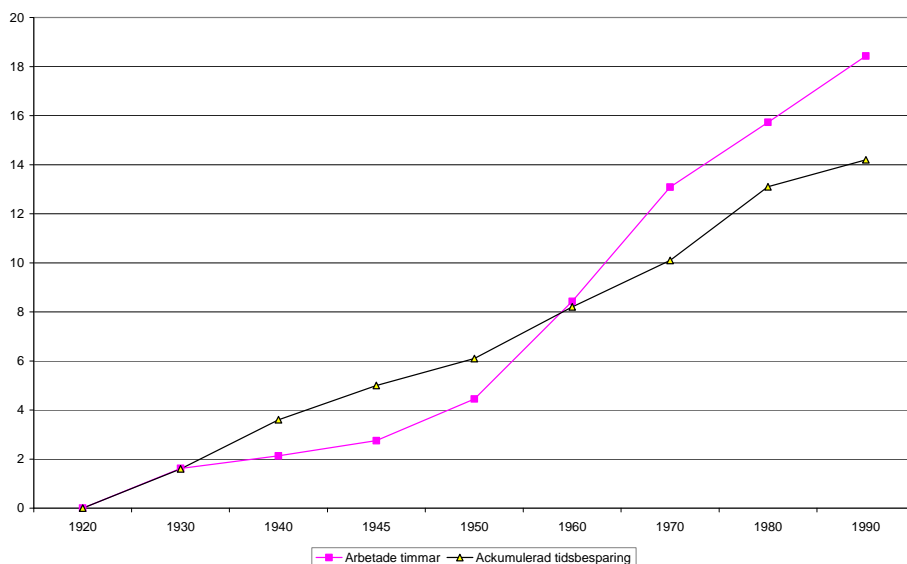
² Justerad till jämna decennier genom linjär extrapolering.

Slutsatsen är att de tidsbesparande effekterna av dessa förändringar inträdde först omkring 1970. Därmed bidrog de till att förstärka det mönster som *Tabell 3* visar på.

3 Giftna kvinnors och mödrars arbetsmarknadsanknytning

Under nittonhundratalet ägde en avsevärd ökning av giftna kvinnors och småbarnsmödrars förvärvsarbete rum. Som framgår av *Figur 1* var samvariationen mellan detta förlopp och den utveckling av hushållsarbetet som skisserats i föregående avsnitt inte särskilt stark.

Figur 1 Ackumulerad potentiell tidsbesparing och antalet arbetade timmar för giftna kvinnor 1920-1985

Källor: För tidsbesparing, se tabell 1 och 2; för arbetade timmar, Silenstam, 1970 och Arbetskraftsundersökningarna, 1965–90.

Det fanns heller inte något direkt samband mellan hushållsstandard och arbetskraftsutbud på det individuella hushållets nivå. Kvinnor i hushåll med hög standard och fler hjälpmedel utförde inte mer betalt arbete än genomsnittligt

(Statens institut för konsumentfrågor 1958:60). Vad var då utmärkande för de hushåll som omvandlade produktivitetsökningen i hemarbetet till ett ökat utbud på arbetsmarknaden? Och vad hindrade övriga från att göra detsamma? Och vidare, hur utnyttjade man i de senare den potentiella tidsvinst som produktivitetsökningen medförde? Dessa frågor kommer att behandlas för två separata perioder, 1945–65 och 1965–90.³

3.1 Kvinnor i hushållet och på arbetsmarknaden 1945–65

Mellan 1920 och 1945 förändrades svenska kvinnors förvärvsintensitet endast marginellt. Trots en viss ökning under 1920-talet uppgick förvärvsfrekvensen för gifta kvinnor endast till 10 procent 1945 (*Tabell 4*).

Tabell 4 Förvärvsfrekvens för kvinnor 16–64 och kvoten mellan kvinnliga och manliga industriarbetares löner 1920–65

	Alla kvinnor	Gifta kvinnor	Lönekvot
1920	26.9	3.8	0,60
1930	30.7	8.0	0,65
1940	29.3	9.3	0,64
1945	28.0	10.1	0,67
1950	29.5	14.1	0,71
1960	32.0	23.3	0,70
1965	35.0	29.9	0,75

Källa: Silenstam (1970, s.105), Svensson (1995a)

Efter det andra världskrigets slut sökte sig fler kvinnor, särskilt gifta kvinnor, till arbetsmarknaden. Under tjuogoårsperioden mellan 1945 och 1965 skedde en ökning på aggregerad nivå från 28 till 35 procent, vilken uteslutande var ett resultat av att andelen förvärvsarbetande gifta kvinnor ökade från 10 till 30 procent. Inledningsvis sammanföll ökningen i förvärvsintensitet med en avsevärd uppgång i kvinnors relativlön under 1940-talet (Svensson, 1995a, s. 97). Detta förlopp uppvisade ett distinkt åldersmönster. Förändringens storlek ökade signifikant med åldern och resulterade i en förändring av förvärvsintensi-

³ Gränsen vid 1965 motiveras av att perioden 1945–65 utmärktes av en stark institutionell stabilitet, medan flera betydande institutionella förändringar inträffade under den följande perioden. Dessutom möjliggör tillgången till data från Arbetskraftsundersökningarna en betydligt mer detaljerad analys av olika grupper av kvinnors anknytning till arbetsmarknaden för den senare perioden.

ternas åldersmönster. 1945 var gifta kvinnors förvärvsintensitet som högst i åldersgruppen 20–24 år, medan den 1965 var högst mellan 40 och 49 (se *Tabell 5*).

Tabell 5 Åldersspecifik förvärvsfrekvens för gifta kvinnor 1945–65

	15–19	20–24	25–29	30–39	40–49	50–59	60–64	15–64
1945	15.4	17.9	15.2	11.7	10.7	6.6	3.1	10.1
1950	24.7	25.8	20.1	15.1	16.0	11.1	4.8	15.3
1960	25.5	33.8	29.9	27.3	28.1	21.9	9.6	25.6
1965	29.4	37.8	32.4	34.3	39.3	30.5	14.7	29.9

Källa: Silenstam (1970, s. 105), Svensson (1995a)

Bland kvinnor 15–24 år var ökningen i förvärvsintensitet större 1945–50 än under 1950-talet, vilket tyder på att kvinnor i denna åldersgrupp reagerade omedelbart på det sena 1940-talets relativlöneförändring. För kvinnor över 25 år var förändringen mindre. Den var dessutom större under 1950-talet, när relativlönen var stabil, än mellan 1945 och 1950. Detta mönster är förenligt med slutsatsen i Svensson (1995a, s. 25–26), som fann stöd för hypotesen om ett samband mellan förändringar i förvärvsintensitet och fruktsamhetsmönster 1945–60. Den andra hälften av 1940-talet medförde en avsevärd minskning av födelsetalen, särskilt i de mest fruktsamma åldersgrupperna (Stanfors, 2003, s. 25–26). Detta kan tolkas som en reaktion på 1940-talets relativlöneökningar. Signalerna från arbetsmarknaden initierade en förändring i fertilitetsmönstret, som möjliggjorde en ökning av förvärvsintensiteten för gifta kvinnor.

På aggregerad nivå var ökningen i förvärvsintensitet något högre under 1950-talet, då relativlönen hade stabiliserats, än 1945–50. Detta tyder på en eftersläpning i reaktionen på relativlöneförändringen i den förra perioden. En rimlig förklaring till denna tröghet är att förekomsten av små barn i hushållet utgjorde ett hinder för utträde på arbetsmarknaden. I en studie av amerikanska förhållanden konstaterade Mincer (1962) att utbudselasticiteten med avseende på kvinnors lön för kvinnor i åldersgruppen 25–34 år var lägre än genomsnittet. Han drog slutsatsen, vilken också bekräftades av Schultz (1980), att det var svårare att finna substitut för omvårdnaden av små barn än för annat hushållsarbete och att förekomsten av små barn i hushållet därmed utgjorde det främsta hindret för kvinnors arbetsmarknadsdeltagande (Schultz 1980, s. 80). Detta kan förklara varför de kvinnor som trädde ut på arbetsmarknaden i hög grad tillhörde åldersgrupper som sannolikt hade få små barn, medan kvinnor i

åldersgrupper med högre fruktsamhet i större utsträckning stannade kvar inom hushållet.

3.2 Kvinnor i hushållet och på arbetsmarknaden 1965–90

Under 1970-talet genomfördes ett antal institutionella reformer med anknytning till familj och hushåll. 1971 infördes särbeskattning för gifta och samboende par och ökade nettointäkten av ”andraförsörjares”, det vill säga i realiteten gifta och samboende kvinnors, lönearbete. 1970-talet medförde också en kraftig utbyggnad av offentlig och starkt subventionerad barnomsorg (Svensson 1995a, s. 57). Samtidigt skapade successiva reformer på familjepolitikens område ett i internationell jämförelse generöst system av laglig rätt till föräldraledighet och offentlig föräldraförsäkring (Stanfors 2003, App.2).

Dessa reformer gav upphov till två påtagliga förändringar i synen på familj och barn. För det första medförde de en förskjutning i innebörden av begreppet ”små barn” på så sätt att den ålder då barn upphörde att utgöra ett hinder för arbetsmarknadsdeltagande sjönk. För det andra medförde den utvidgade rätten till föräldraledighet att man i normalfallet hade kvar sin anställning och inte formellt lämnade arbetsmarknaden i samband med barnafödande. Detta fick en djupgående inverkan på förhållandet mellan de reproduktiva och produktiva sfärerna, mellan familjen och arbetsmarknaden. Det nya regelverket bidrog till att dessa inte betraktades som separata sfärer utan snarare som positioner mellan vilka en individ fortlöpande alternerade under olika faser av livscykeln.

Tabell 6 Andel kvinnor i arbete, yngsta barn 0–16 år. Procent

	0–3	3–6	7–10	11–16	0–6	0–16
1965	NA	NA	NA	NA	29.5	39.5
1970	30.3	50.1	55.1	61.7	40.4	48.4
1975	36.5	53.1	64.2	68.6	44.4	54.8
1980	40.6	59.3	66.7	70.5	50.1	59.7
1985	41.7	68.3	74.1	77.6	54.9	65.7
1990	41.3	68.0	74.2	77.1	54.0	65.1

Källa: AKU 1965–90

Tabell 7 Andel kvinnor 16–64 år i arbetskraften. Procent

	Alla kvinnor	Gifta kvinnor	Med barn 0–6
1965	53.8	47.2	36.8
1970	59.3	56.1	49.7
1975	67.9	66.2	60.5
1980	75.2	75.6	75.4
1985	79.2	82.0	84.0
1990	82.3	NA	86.3

Källa: AKU 1965–90

Den utvecklingen avspeglas i data om olika grader av anknytning till arbetsmarknaden. Arbetskraftsundersökningarna (AKU) skiljer mellan individer som är i arbetskraften, sysselsatta respektive i arbete. Det första är ett generöst begrepp och omfattar alla som har eller söker arbete. Det senare innebär att man faktiskt utför ett arbete vid mättillfället. Den som är föräldraledig tillhör arbetskraften och räknas som sysselsatt men är inte i arbete. För kvinnor med barn i åldern 0-6 år ökade skillnaden mellan den andel som räknades till arbetskraften och den andel som var i arbete påtagligt från början av 1970-talet, det vill säga parallellt med att nya familjepolitiska institutioner växte fram. Andelen av denna grupp som befann sig i arbetskraften ökade med 34 procentenheter från 50 till 84 procent mellan 1970 och 1985, medan andelen i arbete under samma tid endast ökade med 15 procentenheter från 40 till 55 procent (*Tabell 6* och *Tabell 7*). Siffrorna avspeglar en utveckling på två plan. Familjer använde sig i ökad utsträckning av offentlig barnomsorg och mödrar återvände tidigare till arbetet. Mellan 1970 och 1985 ökade andelen förskolebarn i offentlig omsorg från 10 till 50 procent. Jämsides med den fysiska utbyggnaden av barnomsorgen ägde vad som kan kallas en ideologisk offensiv rum vars betydelse, om än inte uttalade avsikt, var att minska det känslomässiga motståndet mot att lämna små barn i kommunal barnomsorg (Svensson, 1995b, s. 255–256). Moquist och Kallos (1994) visade att det mellan 1950- och 1980-talen skedde en påtaglig attitydförändring härvidlag. Förskjutningen i synen på det reproduktiva ansvaret utgör en viktig förändring av en informell institution, som tillsammans med utbyggnaden av barnomsorgen och den nya familjepolitiken bidrog till att avlägsna det främsta hindret för småbarnsmödrars utträde på arbetsmarknaden och banade vägen för ett tvåförsörjarsystem.

4 Tidsallokeringsbeslut

Den tidsbesparande effekten av hushållens modernisering 1920–50 uppgick till sex timmar, och under vart och ett av de följande två decennierna lades ytterligare två timmar därtill. Hushållen stod inför uppgiften att besluta om hur den tid som frigjordes skulle disponeras. En modell för hur sådana beslut fattas presenterades av Becker (1965) och vidareutvecklades i Gronau (1977). I Becker-Gronau-modellen fördelas den tid som står till hushållets förfogande på tre aktiviteter: (obetalt) hemarbete, (betalt) arbete på arbetsmarknaden och fritid. I jämvikt är gränsnyttan av de tre aktiviteterna lika.

Vanligtvis antas att det inte finns några hinder för överföring av tid mellan aktiviteterna, det vill säga områdena är fullständigt integrerade. I en historisk analys är det emellertid mer realistiskt att anta att integrationen kan vara begränsad och att integrationsgraden förändras över tiden. På samma sätt som avlägsnandet av handelshinder ökar integrationen på en varumarknad kan förändringar i exempelvis familjerelaterade institutioner påverka integrationen mellan hushåll och arbetsmarknad. I enlighet med Heckscher-Ohlinteoremet medför en sådan integrationsprocess en förändring av relativa faktorvärden, i detta fall av tid som anslås för olika aktiviteter, och påverkar därmed hur tiden fördelas mellan dessa.

Vid slutet av det andra världskriget hade den tidsbesparande effekten av moderniseringen nått en nivå som rimligtvis kan antas påverka hushållets beslut om tidsanvändning. Av skäl som framgår av föregående avsnitt var emellertid de möjliga alternativen olika i hushåll av olika sammansättning.

Om hushållet innefattade små barn var hushåll och arbetsmarknad inte integrerade områden. Tidsallokeringsbeslutet blev i det fallet begränsat till ett val mellan två aktiviteter, hemarbete och fritid. Den tidsbesparande effekten av moderniseringen innebar att gränsnyttan av hushållsarbete minskade. Givet att gränsnyttan av fritid var oförändrad skulle en återgång till jämvikt efter en sådan exogen chock då innebära att tid omallokerades från hemarbete till fritid.

För hushåll som inte omfattade små barn inbegrep valmöjligheterna även betalt arbete. Det innebar att tidsallokeringsbesluten i sådana hushåll inte bara påverkades av den chock från utbudssidan, som följde av moderniseringen, utan också av den efterfrågechock, som framkallades av de under 1940-talet starkt stigande relativa kvinnolönerna. Den potentiella tidsbesparingen sänkte gränsnyttan av hushållsarbetet, medan den högre relativlönen ökade utbytet av

kvinnors lönearbete⁴. Nyttan av fritid antas oförändrad. Under de omständigheterna förutsäger modellen att den tid som bjuds ut på arbetsmarknaden kommer att öka på bekostnad av såväl tid för hushållsarbete som för fritid.

Hur såg då den faktiska historiska utvecklingen av tidsanvändningen ut i de båda slagen av hushåll? Information om tidsanvändning uppdelad på hushåll efter kvinnors arbetsmarknadsstatus finns tillgänglig från 1950-talet. Dessa data är visserligen inte helt konsistenta över tid men ger ändå underlag för en översiktlig bild av utvecklingen (*Tabell 8* och *Tabell 9*).

Tabell 8 Antal timmar per vecka som ägnas åt rutinmässigt hushållsarbete. Hemarbetande och heltids förvärvsarbete

	Hemarbetande	Förvärvsarbete
1937	41	NA
1957	38	23
1961	41	NA
1964	42	26.5
1976	32	NA
1982	NA	22.5
1990	23	16.5

Källor: SOU 1947:46; Statens institut för konsumentfrågor (1961); Konsumentverket (1977); SCB (1980, 1992)

Tabell 9 Kvot mellan tid som ägnas åt rutinmässigt hushållsarbete av hemarbetande och heltids förvärvsarbete

	Kvot
1957	1.65
1964	1.59
1976/82	1.42
1990	1.39

Källor: Se tabell 8.

Hemarbetande kvinnor anslog 1937 i genomsnitt drygt 40 timmar per vecka till rutinmässigt hushållsarbete, dit vi räknar matlagning, städning, disk och tvätt. Genomsnittet för heltidsarbetande kvinnor 1957 var 23 timmar, det vill säga en skillnad på 15 timmar per vecka. Detta är dubbelt så mycket som den

⁴ En löneökning har en positiv substitutionseffekt men en negativ inkomsteffekt på arbetsutbudet. Svensson (1995, s. 15–17) visar att effekten av en relativlöneökning, som det gäller här, emellertid är klart positiv (se Svensson 1995, s. 15–17).

ackumulerade potentiella tidsbesparing som moderniseringen då hade gett, vilket betyder att det måste ha skett en avsevärd minskning av fritiden. Vi finner alltså att de kvinnor som trädde ut på arbetsmarknaden helt i enlighet med Becker-Gronaummodellens prediktion drog ner på såväl tiden för hushållsarbete som på fritiden.

Däremot minskade inte den tid som hemarbetande ägnade åt rutinmässigt hushållsarbete nämnvärt förrän efter mitten på 1960-talet. Så småningom kom även denna grupp av kvinnor att lägga mindre tid på sådant arbete, men förändringen kom sent och långsamt. I det fallet stämmer inte den observerade utvecklingen med Becker-Gronaummodellens förutsägelser. Om denna gällde skulle produktivitetstillväxten i hushållsarbetet ha resulterat i både fler hushållstjänster och mer fritid. Någon ökning av fritiden kan emellertid inte noteras. Här tycks alltså föreligga en svensk variant av ”Cowanparadoxen”.

4.1 Cowanparadoxens upplösning

Varför ökade då inte fritiden för hemarbetande när produktivitetstillväxten i hushållsarbetet skapade utrymme för detta. Mokyrs förklaring till den amerikanska Cowanparadoxen är att ny kunskap om ”the direct correlation between ... variables controlled by homework on the one hand and household health on the other” framkallade ett skift i positivt skift i den upplevda nyttan av hushållsarbetet (Mokyr 2000, s. 35).

Även den svenska varianten av paradoxen skulle kunna förklaras av en uppvärdering av hushållsarbetets nytta, vilken inträffade specifikt i de hushåll som inte var integrerade med arbetsmarknaden och där alltså Cowanparadoxen kunde observeras.

Den omfattande överföringen av tid från obetalt till betalt arbete var en process som både innebar och avspeglade en förändring i den relativa värderingen av betalt och obetalt arbete. Den värderingen sker på två plan. På ett konkret materiellt plan värderas penninglönen genom de varor och tjänster den kan bytas mot. Men lönen signalerar också en värdering av arbetet i en abstrakt symbolisk mening. En positiv förändring av penninglönen ger arbetet en högre status. Sålunda frambringade ökningen av kvinnors reala och relativa löner från 1940-talet en mer positiv attityd till kvinnors förvärvsarbete och gav det en högre social status.

Höjningen av lönearbetets status sänkte oundvikligen den relativa statusen för hemarbetet. Detta utgjorde ett problem för de kvinnor som mötte hinder för att träda ut på arbetsmarknaden och framkallade ett behov att reducera status-

skillnaden mellan betalt och obetalt arbete. Idéer om professionalisering av hemarbetet som lanserades under 1940-talet kan ses som ett försök i den riktningen.

Till viss del kan den rörelsen ses som ett försvar för ”hemmafrun” i den strid som historikern Yvonne Hirdman kallat ”slaget om kvinnorna” (Hirdman 1998, s. 199–237). Den striden inleddes på 1940-talet för att möta den ökande bristen på arbetskraft i svensk industri och kom att föras med tilltagande intensitet under de följande decennierna. På den anfallande sidan fanns företag och arbetsgivarorganisationer men också representanter för staten och för fackföreningsrörelsen. I den strategiska planeringen ingick att förändra formella såväl informella institutioner i syfte att öka utbudet av kvinnors arbetskraft. Barnomsorgens expansion och den förändrade inställningen till offentlig barnomsorg som beskrivits ovan kan ses som ett framgångsrikt resultat av den kampen.

På den förvarande sidan samlades styrkorna för att värna hemarbetet. De debatter som fördes om nya institutioner på familjens område var en del av striden. I en artikel som behandlar förspelet till 1971 års skattereform, vilken införde särbeskattnig för gifta och samboende par, konstaterar Christina Florin att motstånd mot förändring av traditionella familjemönster fanns bland kvinnor i alla sociala grupper (Florin 1999, s. 108). De anslöt sig till en ideologisk strömning som kan ledas tillbaka till den liberala feministen Elin Wägner, särskilt till hennes bok Väckarklocka från 1941. Försvaret kom bland annat att inriktas på att höja husmödrarnas status genom professionalisering av hushållsarbetet. I det arbetet gav staten ett visst stöd genom sitt bidrag till bildandet av Hemmens Forskningsinstitut (HFI). Det grundades 1944 för att bedriva forskning i avsikt att effektivisera hushållsarbetet (Lövgren 1993, s. 123–24). Initiativtagaren Brita Åkerman var en uttalad förespråkare för hemarbetets professionalisering och starkt influerad av den rationaliseringsrörelse som framgångsrikt penetrerat svensk industri. Idéer om *scientific management* fördes över från industrin till hemmen, och en av svensk industris ledande rationaliseringsexperter, Tarras Sällfors, rekryterades till HFI:s styrelse (Lövgren 1993, s. 111). Strategin, där forskning och utbildning kom att spela en framträdande roll, gick ut på att höja hemarbetets status genom att imitera lönearbetet.

HFI:s verksamhet var förvisso inte explicit eller uteslutande inriktad på att bistå hemarbetande husmödrar. Professionaliseringen och vetenskapliggörandet av hemarbetet kunde emellertid med fördel och lätthet användas för att öka

dess status. ”De visioner som fanns hos de kvinnor som stod bakom dessa institutioner”, skriver Yvonne Hirdman, ”handlade om makt och inflytande inom sin sfär: hem och hushåll” (Hirdman 1998, s. 141).

En sådan strategi lämnade naturligtvis inget utrymme för att öka inslaget av fritid i den hemarbetandes vardag, särskilt inte som vikten av hög standard i alla hushållsarbetets delar inskränktes. Annonser i kvinnotidningar och reklamfilmer propagerade för användning av ny teknologi och förmedlade information och kunskap om hur denna kunde användas för att höja nivån på hushållsarbetet.

Florin påpekar att ”(ö)vergången till ett tvåförsörjarsystem krävde en mental omställningsprocess, i synnerhet hos den stora gruppen hemmakvinnor” (Florin 1999, s. 108). ”Slaget om kvinnorna” var alltså delvis en kamp som utkämpades kvinna mot kvinna. Det var en kamp som försvararna, vilka inte fick stöd av någon mäktig grupp av vare sig män eller kvinnor, var förutbestämda att förlora. De kvinnor, som var förhindrade att ge sig ut på arbetsmarknaden och utnyttja lönearbetets avkastning och status hade alla skäl att stödja försöken att minska statuskillnaden mellan de olika slagen arbete. De utgjorde emellertid en krympande skara.

Rollen som hemmafru och husmoder försvann gradvis och en uppfattning om hemarbete och barnomsorg på heltid som en tillfällig syssla vann insteg. Den var ideologiskt bestämd av den lagliga rätten till föräldraledighet. Denna utveckling gjorde överproduktionen av hushållstjänster överflödigt, och de tillfälligt hemarbetande reducerade följaktligen den tid som de anslog åt rutinmässigt hushållsarbete (se *Tabell 8*)

5 Avslutning

Svenska kvinnors omallokering av tid från hushåll till arbetsmarknad var en av nittonhundratalets stora samhällsförändringar. I början av förra seklet var omkring tjugo procent av kvinnorna förvärvsarbetande. Dessa var dock främst unga och ensamstående, medan endast någon enstaka procent av de gifta kvinnorna var registrerade som yrkesverksamma (Silenstam, 1970, s. 37). Hundra år senare räknades mellan åttio och nittio procent av kvinnorna i yrkesverksam ålder, oavsett civilstånd, till arbetskraften. För kvinnor med barn i förskoleåldern var andelen över 85 procent.

Bakom den utvecklingen låg förändringar i såväl utbudet av som efterfrågan på kvinnors arbetskraft. Reala och relativa löner för kvinnor ökade avsevärt från mitten av seklet. Vid den tiden hade moderniseringen av hushållen nått en nivå som potentiellt gjorde det möjligt att reducera tidsåtgången för en konstant volym rutinmässigt hushållsarbete med bortåt en fjärdedel. Denna kombination av efterfråge- och utbudsfaktorer kan förklara att en ökad andel gifta kvinnor sökte sig ut på arbetsmarknaden. Dock gällde detta främst kvinnor i åldersgrupper som sannolikt hade få barn i förskoleåldern.

Små barn tycks ha utgjort ett hinder för att växla in den potentiella tidsbesparingen till betalt arbete. Emellertid finns det heller inga tecken på att fritiden ökade för kvinnor som upplevde denna restriktion. En svensk variant av den så kallade Cowanparadoxen uppträder under en period innan institutionella reformer med anknytning till barn och familj avlägsnar restriktionerna dessa hushålls tidsallokering. Den tid som potentiellt frigjordes genom moderniseringen togs i anspråk för att öka hushållstjänsternas kvantitet och kvalitet men inte för att öka fritiden. En förklaring som förslås är många kvinnor, som inte sökte sig till arbetsmarknaden, utnyttjade den möjlighet till professionalisering av hushållsarbetet som den nya tekniken gav till att höja hemarbetets status. Detta gällde en begränsad period, huvudsakligen 1940- och 1950-talen, som historikern Yvonne Hirdman utnämnt till hushållskontraktets tid (Hirdman 1998:17). Familjepolitiskt motiverade reformer och en ny syn på ansvarsfördelningen mellan familj och stat banade väg för tvåförsörjarfamiljen. Hemarbete på heltid blev en högst tillfällig del av livscykeln, och behovet av statushöjande överproduktion av hushållstjänster försvann.

Referenser

- Becker, Gary S. (1965), "A theory of the allocation of time", *Economic Journal*, Vol. 75, 493-517
- Cowan-Schwartz, R. (1983), *More Work for Mother. The Ironies of Household Technology from the Open Hearth to the Microwave*. New York: Basic Books.
- Florin, C. (1999), "Skatten som befriar. Hemmafruar mor yrkeskvinnor i 1960-talets särbeskattningsdebatt", i Florin, C., L. Sommestad and U. Wikander (red), *Kvinnor mot kvinnor: Om systerskapets svårigheter*, Norstedts Förlag, Stockholm.
- Gronau, R. (1977), "Leisure, home production and work", *Journal of Political Economy*, vol 85, 1099-1123
- Gershuny, J. (2004), "Domestic equipment does not increase domestic work: a response to Bittman, Rice and Wajeman", *The British Journal of sociology* 2004 Volume 55 Issue 3, 425-431
- Hirdman, Y. (1998), *Med kluven tunga: LO och genusordningen*, Atlas, Stockholm.
- Konsumentverket (1977), *Tid och arbete i hushållen. 110 barnfamiljer i Stockholm*, Stockholm: allmänna Byrån
- Lövgren, B. (1993), *Hemarbete som politik*, Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Mincer, J. (1962), "Labor Force Participation of Married Women." In Lewis, H. G. (ed.), *Aspects of Labor Economics*, Princeton: Princeton University Press.
- Mokyr, J. (2000), "Why 'More Work for Mother?'" Knowledge and Household Behavior, 1870- 1945, *Journal of Economic History* 60, 1-41
- Moquist, I. och D. Kallos (1994), "Mammor då och nu", *Social Forskning*, nr. 2, 17-19

- Robinson, J. P., P. E. Converse and A. Szalai (1972), *Everyday life in 12 countries*, i Szalai (ed.), *The Use of Time. Daily activities of urban and suburban populations in twelve countries*, Moton, Paris
- SCB, Arbetskraftsundersökningen, 1965–2000.
- SCB (1992), *Tidsanvändningsundersökningen 1990/1991*.
- SCB (1980), *Levnadsförhållanden Rapport 20*.
- SCB (1985), *Levnadsnivåundersökningen*, Rapport 45.
- SCB (1975), *Levnadsnivåundersökningen*, Rapport 8.
- SCB (1993), *Levnadsnivåundersökningen*, Rapport 84.
- Schultz, T. P. (1980), ”Estimating Labour Supply functions for Married Women”, i Smith, J. P. (red) *Female Labour Supply. Theory and estimation*, Princeton University Press, Princeton.
- Silenstam, P. (1970), *Arbetskraftsutbudets utveckling i Sverige 1870-1965*, Stockholm: IUI.
- Socialstyrelsen (1929), *Levnadskostnaderna i städer och industriorter omkring år 1923*.
- Socialstyrelsen (1938), *Levnadsvillkor och hushållsvanor i städer och industriorter 1933*.
- Socialstyrelsen (1943), *Hushållsbudgeter och livsmedelskonsumtion i städer och tätorter 1940-42*.
- Socialstyrelsen (1953), *Levnadskostnaderna i tätortshushåll 1948*
- Socialstyrelsen (1956), *Levnadskostnaderna 1952*
- Socialstyrelsen (1961), *Levnadskostnaderna 1958*
- SOU 1947:46, *Familjeliv och hemarbete*, Socialdepartementet
- SOU 1975:69, *Samhället och distributionen*, Handelsdepartementet.
- Stanfors, M. (2003), *Education. Labor Force Participation and Changing Fertility Patterns*, Almqvist & Wiksell, Lund.
- Statens institut för konsumentfrågor (1961), ”100 husmödrar om hemarbetet”, Konsumentinstitutet meddelar nr. 9 1961, Statens institut för konsumentfrågor, Stockholm

- Svensson, L. (1995a), *Closing the Gender Gap. Determinants of Changes in the Female-to-Male Wage Ratio in Swedish Manufacturing 1913-1990*. Diss., Ekonomisk-historiska föreningen vid Lunds universitet, Lund 1995
- Svensson, L. (1995b), "Politik för jämställdhet? Offentlig sektors betydelse för kvinnors ställning på svensk arbetsmarknad." *Socialvetenskaplig Tidskrift*, Nr 3 1995, 249-264.
- Svensson, L. (2008), "Technology, institutions and allocation of time in Swedish households 1920-1990", Working Paper, IFAU, Uppsala
- Szalai, A. (ed.) (1972), *The Use of Time. Daily activities of urban and suburban populations in twelve countries*, Moton, Paris.
- Vanek, J. (1974), "Time Spent in Housework", *Scientific American* Vol.231, Number 5, p. 116–120.

IFAU:s publikationsserier – senast utgivna

Rapporter

- 2008:1** de Luna Xavier, Anders Forslund och Linus Liljeberg ”Effekter av yrkesinriktad arbetsmarknadsutbildning för deltagare under perioden 2002–04”
- 2008:2** Johansson Per och Sophie Langenskiöld ”Ett alternativt program för äldre långtidsarbetslösa – utvärdering av Arbetstorget för erfarna”
- 2008:3** Hallberg Daniel ”Hur påverkar konjunktursvängningar förtida tjänstepensionering?”
- 2008:4** Dahlberg Matz och Eva Mörk ”Valår och den kommunala politiken”
- 2008:5** Engström Per, Patrik Hesselius, Bertil Holmlund och Patric Tirmén ”Hur fungerar arbetsförmedlingens anvisningar av lediga platser?”
- 2008:6** Nilsson J. Peter ”De långsiktiga konsekvenserna av alkoholkonsumtion under graviditeten”
- 2008:7** Alexius Annika och Bertil Holmlund ”Penningpolitiken och den svenska arbetslösheten”
- 2008:8** Anderzén Ingrid, Ingrid Demmelmaier, Ann-Sophie Hansson, Per Johansson, Erica Lindahl och Ulrika Winblad ”Samverkan i Resursteam: effekter på organisation, hälsa och sjukskrivning”
- 2008:9** Lundin Daniela och Linus Liljeberg ”Arbetsförmedlingens arbete med nystartsjobben”
- 2008:10** Hytti Helka och Laura Hartman ”Integration vs kompensation – välfärdsstrategier kring arbetsoförmåga i Sverige och Finland”
- 2008:11** Hesselius Patrik, Per Johansson och Johan Vikström ”Påverkas individen av omgivningens sjukfrånvaro?”
- 2008:12** Fredriksson Peter och Martin Söderström ”Vilken effekt har arbetslöshetsersättningen på regional arbetslöshet?”
- 2008:13** Lundin Martin ”Kommunerna och arbetsmarknadspolitiken”
- 2008:14** Dahlberg Matz, Heléne Lundqvist och Eva Mörk ”Hur fördelas ökade generella statsbidrag mellan personal i olika kommunala sektorer?”
- 2008:15** Hall Caroline ”Påverkades arbetslöshetstiden av sänkningen av de arbetslösas sjukpenning?”
- 2008:16** Bennmarker Helge, Erik Mellander och Björn Öckert ”Är sänkta arbetsgivaravgifter ett effektivt sätt att öka sysselsättningen?”
- 2008:17** Forslund Anders ”Den svenska jämviktsarbetslösheten – en översikt”

- 2008:18** Westregård Annamaria J. ”Arbetsgivarens ökade ansvar för sjuklön och rehabilitering kontra arbetstagarnas integritet – Går det att förena?”
- 2008:19** Svensson Lars ”Hemmens modernisering och svenska hushålls tidsanvändning 1920–90”

Working papers

- 2008:1** Albrecht James, Gerard van den Berg och Susan Vroman “The aggregate labor market effects of the Swedish knowledge lift programme”
- 2008:2** Hallberg Daniel “Economic fluctuations and retirement of older employees”
- 2008:3** Dahlberg Matz och Eva Mörk “Is there an election cycle in public employment? Separating time effects from election year effects”
- 2006:4** Nilsson Peter “Does a pint a day affect your child’s pay? The effect of prenatal alcohol exposure on adult outcomes”
- 2008:5** Alexius Annika och Bertil Holmlund “Monetary policy and Swedish unemployment fluctuations”
- 2008:6** Costa Dias Monica, Hidehiko Ichimura och Gerard van den Berg ”The matching method for treatment evaluation with selective participation and ineligibles”
- 2008:7** Richardson Katarina och Gerard J. van den Berg “Duration dependence versus unobserved heterogeneity in treatment effects: Swedish labor market training and the transition rate to employment”
- 2008:8** Hesselius Patrik, Per Johansson och Johan Vikström “Monitoring and norms in sickness insurance: empirical evidence from a natural experiment”
- 2008:9** Verho Jouko, “Scars of recession: the long-term costs of the Finnish economic crisis”
- 2008:10** Andersen Torben M. och Lars Haagen Pedersen “Distribution and labour market incentives in the welfare state – Danish experiences”
- 2008:11** Waldfogel Jane “Welfare reforms and child well-being in the US and UK”
- 2008:12** Brewer Mike “Welfare reform in the UK: 1997–2007”
- 2008:13** Moffitt Robert “Welfare reform: the US experience”
- 2008:14** Meyer Bruce D. “The US earned income tax credit, its effects, and possible reforms”
- 2008:15** Fredriksson Peter och Martin Söderström “Do unemployment benefits increase unemployment? New evidence on an old question?”
- 2008:16** van den Berg Gerard J., Gabriele Doblhammer-Reiter and Kaare Christensen ”Being born under adverse economic conditions leads to a higher cardio-

vascular mortality rate later in life – evidence based on individuals born at different stages of the business cycle”

- 2008:17** Dahlberg Matz, Heléne Lundqvist and Eva Mörk “Intergovernmental grants and bureaucratic power”
- 2008:18** Hall Caroline “Do interactions between unemployment insurance and sickness insurance affect transitions to employment?”
- 2008:19** Benmarker Helge, Erik Mellander and Björn Öckert “Do regional payroll tax reductions boost employment?”
- 2008:20** Svensson Lars “Technology, institutions and allocation of time in Swedish households 1920–1990”

Dissertation series

- 2007:1** Lundin Martin “The conditions for multi-level governance: implementation, politics, and cooperation in Swedish active labor market policy”
- 2007:2** Edmark Karin “Interactions among Swedish local governments”
- 2008:1** Andersson Christian “Teachers and student outcomes: evidence using Swedish data”